

*В. М. Янишівський,
аспірант, Рада по вивченню продуктивних сил
України НАН України*

ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ТА ЙОГО ВПЛИВУ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК І ЯКІСТЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Здійснена оцінка людського капіталу регіонів України на основі розрахунку інтегральних індексів людського капіталу регіонів. Проведено групування регіонів України за рівнем розвитку людського капіталу. Здійснена оцінка впливу людського капіталу на соціально-економічний розвиток та якість життя населення регіонів, яка виявила досить високий рівень цього впливу.

Estimation of human capital of regions of Ukraine on the basis of computation of integral indexes of human capital of regions is carried out. The grouping of regions of Ukraine after the level of development of human capital is conducted. Estimation of influencing of human capital on socio-economic development and life standards for people of regions is carried out, and it exposes the enough high level of this influencing.

Ключові слова: людський капітал, інтелектуальний капітал, регіон, соціально-економічний розвиток, якість життя.

Key words: human capital, intellectual capital, region, socio-economic development, quality of life.

ВСТУП

У сучасному суспільстві основною цінністю є розвиток людини і її потенціалу. Значно зростає роль людини як основного елемента продуктивних сил. Загальновизнаною стала концепція розвитку людського потенціалу, яка на перше місце ставить розширення можливостей людини щодо реалізації свого потенціалу. В сучасному світі визначальними стають інвестиції в освіту та охорону здоров'я, забезпечення свободи та можливостей для всебічного творчого розвитку людини. Людський капітал перетворився на один з головних чинників соціально-економічного розвитку.

Регіональні аспекти функціонування людського капіталу потребують більш глибокого вивчення. Для управління людським капіталом на регіональному рівні виникає необхідність оцінки людського капіталу регіонів і його впливу на соціально-економічний розвиток та якість життя населення регіонів.

Основоположниками теорії людського капіталу є класики економічної думки: А. Сміт, Д. Рікардо, В. Петті, Дж. Міль, К. Маркс. Зокрема, А. Сміт писав про те, що сукупний капітал нації складається із фізичного капіталу (земля, будівлі, техніка) і знань, здібностей людей [7, с. 208]. Такі вчені як А. Туроу, Т. Шульц, Я. Мінсер, І. Фішер і Г. Беккер у 60-ті роки ХХ століття обґрунтували роль людини як особливого виду капіталу [2, с. 90—93]. Серед українських вчених дослідженням людського капіталу займалися О.М. Бородіна, В.М. Геєць, Н.В. Голікова, О.М. Головінов, О.А. Грішнова, М.І. Долішній, С.М. Злупко, В.І. Куценко, Е.М. Лібанова, В.О. Мандибура, В.В. Онікієнко, А.А. Чухно.

Проте, дослідженню людського капіталу регіонів було приділено недостатньо уваги. Оцінка людського капіталу регіонів України з урахуванням усіх його складових поки що не проводилась у повному обсязі. Також недостатньо досліджений його вплив на соціально-економічний розвиток

та якість життя населення регіонів України.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Мета статті — оцінка людського капіталу регіонів України та його впливу на соціально-економічний розвиток і якість життя населення регіонів.

РЕЗУЛЬТАТИ

При характеристиці умов формування та розвитку людського капіталу України необхідно розглянути демографічну ситуацію, стан розвитку освіти, ринку праці та інші чинники.

В Україні процес депопуляції населення триває від початку 90-х років минулого століття. Хоча після 2005 р. відбулися деякі позитивні зміни в тенденціях природного руху населення, темпи скорочення кількості населення України залишаються високими і становили — 5,3 на 1000 осіб у 2008 р. [4]. Рівень здоров'я нації залишається низьким. Показником, який відображає рівень здоров'я населення, є очікувана тривалість життя при народженні, яка знизилась із 69,3 років у 1992 р. до 68,27 років у 2008 р. [8]. Тобто очікувана тривалість життя при народженні в Україні нижча на 10 і більше років, ніж у високорозвинених країнах.

Природний рух населення України має значні регіональні відмінності. Відносно сприятлива демографічна ситуація — у західних регіонах і м. Київ, де скорочення населення незначне, а в окремих регіонах (Закарпатська і Рівненська області, м. Київ) в окремі роки спостерігається навіть приріст населення. Найвищі темпи скорочення населення — у північно-східних (Чернігівська, Сумська і Полтавська області — від -9 до -12 на 1000 осіб) і східних (Донецька і Луганська області — біля -8,5 на 1000 осіб) регіонах. Уже тривалий час найбільш катастрофічна демографічна ситуація у Чернігівській області, де темпи скорочення населення перевищують — 12 на 1000 осіб.

Знання, які є основою людського капіталу, формуються у системі освіти та професійної підготовки. Зараз в Україні спостерігається ряд позитивних тенденцій розвитку освіти. Освітній рівень населення зростає. Якщо, за даними перепису населення 1989 р., частка осіб з вищою освітою становила 9,5%, то, за даними перепису населення 2001 р., вона становила уже 12,9%. Враховуючи те, що після 2001 р. кількість випускників вищих навчальних закладів в Україні також зростала (365,6 тис. у 1990 р., 422,2 тис. у 2000 р. і 551,5 тис. у 2006 р.) і загалом стабілізувалась в останні декілька років, частка осіб з вищою освітою зростає і далі. Зростає і бюджетне фінансування освіти, хоча воно не досягає 10% від ВВП, як це передбачено законом.

Основною проблемою української вищої освіти є її значна невідповідність потребам суспільства [9, с. 308; 5, с. 126]. Структура підго-

Таблиця 1. Структура зайнятості населення України за професійними категоріями*

Професійні категорії	Кількість зайнятих			
	тис., по роках		% до загальної кількості зайнятих, по роках	
	2000	2006	2000	2006
Всього	20419,8	20730,4	100,0%	100,0%
Державні службовці, керівники	1459,8	1471,1	7,1%	7,1%
Професіонали	2635	2487,6	12,9%	12,0%
Фахівці	3061,1	2529,2	15,0%	12,2%
Технічні службовці	845,1	767	4,1%	3,7%
Працівники торгівлі та послуг	2305,1	2714,9	11,3%	13,1%
Кваліфіковані робітники сільського та лісового господарства	616,8	228,8	3,0%	1,1%
Кваліфіковані робітники з інструментом	2725,7	2694,9	13,3%	13,0%
Робітники з обслуговування технологічного устаткування	3152	2674,2	15,4%	12,9%
Працівники найпростіших професій	3619,2	5162,7	17,7%	24,9%

* Складено та розраховано за даними "Статистичного щорічника України за 2006 рік".

товки спеціалістів не враховує реальні потреби ринку праці. Внаслідок цього значна частина випускників не працює за спеціальністю і змушена витратити час і гроші на перепідготовку. Багато студентів розглядають вищу освіту лише як шлях до одержання диплому незалежно від здобутої спеціальності.

Найбільших втрат завдає людському капіталу України виїзд висококваліфікованих кадрів. За оцінками Б.М. Данилишина, лише у 2004 р. з України виїхало понад 600 докторів наук, внаслідок чого завдано збитків державі на більше як 180 млн дол. [3, с. 76]. Однією з форм відтоку інтелектуального капіталу є робота вітчизняних фахівців у іноземних фірмах на території України. В цьому випадку українські фахівці також значною мірою працюють на інші держави.

Відтворення людського капіталу значною мірою здійснюється через ринок праці, адже він є основною сферою, де людина може реалізувати свій людський капітал. В.В. Онікієнко вважає, що "з модернізацією економіки на інноваційних засадах та соціалізацією економічного розвитку роль соціально-трудова відносин у відтворенні людського капіталу постійно зростає, що зумовлюється змінами, які відбуваються в характері, змісті й формах організації праці під впливом науково-технологічного прогресу" [6, с. 103].

Професійний склад зайнятих (табл. 1) нерациональний і, що найгірше, тенденції його змін вкрай негативні для відтворення людського капіталу України. Порівняно з 2000 р. помітно скоротилась частка професіоналів (12,9% у 2000 р. і 12% у 2006 р.), фахівців (15% у 2000 р. і 12,2% у 2006 р.), кваліфікованих робітників сільського та лісового господарства (3% у 2000 р. і 1,1% у 2006 р.), робітників з обслуговування технологічного устаткування (15,4% у 2000 р. і 12,9% у 2006 р.), дещо скоротилась частка технічних службовців (4,1% у 2000 р. і 3,7% у 2006 р.) і кваліфікованих робітників з інструментом (13,3% у 2000 р. і 13% у 2006 р.). Водночас різко зростає частка працівників найпростіших професій (17,7% у 2000 р. і 24,9% у 2006 р.). Зростання частки працівників торгівлі та послуг (11,3% у 2000 р. і 13,1% у 2006 р.) можна вважати єдиним позитивним моментом, однак цей фактор безпосередньо не впливає на формування інформаційного суспільства. Отже, структура зайнятості населення України не відповідає вимогам постіндустріальної економіки, де найбільшу частку у структурі зайнятості становить інформаційна сфера, а в професійній структурі постійно зростає питома вага висококваліфікованих фахівців.

Дослідники людського капіталу пропонують підходи до його вартісної оцінки і роблять спроби оцінити сучасний людський капітал України. Наприклад, В.П. Антонюк розраховує загальну вартість людського капіталу України 2-ма різними методами.

При розрахунках за показником споживчих витрат вартість нагромадженого потенційного людського капіталу України у 2005 р. становила 2,195 трлн. грн., а при розрахунках методом капіталізації заробітків вартість нагромадженого людського капіталу — 1,902 трлн. грн. [1, с. 83—88].

Для проведення вартісної оцінки людського капіталу ми обрали дохідний метод, який базується на показнику сукупних доходів населення, що враховує не лише зарплату, а й інші джерела доходів. Доходи населення розглядаються як основний результат використання людського капіталу. Відповідно до розробок Світового банку, річний знос людського капіталу розглядається на рівні 4%. Отже, загальна вартість людського капіталу України (табл. 2) у 2008 р. становила 21,416 трлн. грн., а в розрахунку на одну особу — 465,4 тис. грн. (у порівнянних цінах, якщо за базовий період взяти 2000 р., — відповідно 6,588 трлн. грн. і 143,168 тис. грн.). Найвищий знос накопиченого людського капіталу — у м. Київ, Донецькій, Дніпропетровській і Харківській областях.

Однак розглянутий метод, як і інші методи вартісної оцінки, дозволяє лише наближено оцінити стан людського капіталу регіону, адже не усі його елементи піддаються вартісній оцінці.

Для розрахунку індексу людського капіталу регіонів була використана система статистичних показників на основі запропонованої нами його структури:

1) знання і здібності, навички — кількість працівників, які підвищували кваліфікацію, на 1000 населення; кількість фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи, на 1000 населення; кількість студентів у вищих навчальних закладах на 1000 населення;

2) здоров'я — кількість лікарів на 10 тис. населення; кількість ВІЛ-інфікованих на 100 тис. населення;

захворюваність на активний туберкульоз;

3) культурно-психологічні якості — відвідування закладів культури та мистецтва; кількість церков і релігійних організацій в розрахунку на 1 млн населення;

4) мобільність — рівень прийому працівників; кількість працівників, які навчалися новим професіям, на 1000 населення.

На основі первинних статистичних показників був розрахований індекс людського капіталу для всіх регіонів (табл. 3). Обчислення індексу людського капіталу дало можливість виявити значні регіональні відмінності рівня розвитку людського капіталу, що дозволяє ґрунтовно оцінити зв'язок між ним, соціально-економічним розвитком і якістю життя населення регіонів.

Відповідно до розрахованого індексу людського капіталу регіони України можна поділити на 4 групи за рівнем розвитку людського капіталу:

1) високий — м. Київ;

2) середній — Харківська, Дніпропетровська, Запорізька, Донецька, Сумська і Полтавська області, м. Севастополь;

3) нижчий середнього — Львівська, Тернопільська, Чернівецька, Луганська, Рівненська, Черкаська, Хмельницька, Вінницька та Одеська області, АР Крим;

4) низький — Чернігівська, Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Київська, Житомирська, Кіровоградська, Миколаївська і Херсонська області.

Отже, найвищі показники рівня розвитку людського капіталу після м. Київ — у східних і деяких суміжних центральних (Сумська і Полтавська області) регіонах, м. Севастополь. Це зумовлено, як правило, вищою кількістю фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи (на 10 тис. населення), працівників, які підвищували кваліфікацію (на 1000 населення).

Таблиця 2. Вартісна оцінка людського капіталу України, 2008 рік*

Області (адміністративно-територіальні одиниці)	У фактичних цінах			У порівнянних цінах (базовий період - 2000 рік)		
	Доходи населення, млн грн. / рік	Вартість людського капіталу, млн грн.	Вартість людського капіталу у розрахунку на одну особу, грн.	Доходи населення, млн грн. / рік	Вартість людського капіталу, млн грн.	Вартість людського капіталу у розрахунку на одну особу, грн.
Україна	856633	21415825	465400	263520	6587995	143168
АР Крим	31537	788425	401030	9701	242537	123366
Вінницька	25942	648550	391873	7980	199509	120549
Волинська	14897	372425	358791	4583	114566	110372
Дніпропетровська	69683	1742075	518320	21436	535902	159447
Донецька	92797	2319925	517956	28546	713662	159335
Житомирська	20157	503925	390640	6201	155019	120170
Закарпатська	16289	407225	327351	5011	125272	100701
Запорізька	35800	895000	493113	11013	275322	151693
Івано-Франківська	20445	511125	370112	6289	157234	113855
Київська	31554	788850	457570	9707	242668	140759
Кіровоградська	15681	392025	383586	4824	120596	118000
Луганська	40241	1006025	433818	12379	309476	133452
Львівська	42885	1072125	420441	13192	329810	129337
Миколаївська	20053	501325	420575	6169	154219	129378
Одеська	39871	996775	417235	12265	306631	128351
Полтавська	27460	686500	456146	8447	211183	140321
Рівненська	16964	424100	368142	5219	130463	113249
Сумська	20080	502000	426508	6177	154427	131204
Тернопільська	15257	381425	349610	4693	117335	107548
Харківська	51708	1292700	467185	15907	397664	143717
Херсонська	16451	411275	375251	5061	126518	115436
Хмельницька	20858	521450	389723	6416	160410	119888
Черкаська	20529	513225	394788	6315	157880	121446
Чернівецька	12402	310050	342976	3815	95378	105507
Чернігівська	18383	459575	412175	5655	141376	126794
м. Київ	112097	2802425	1013169	34484	862090	311674
м. Севастополь	6612	165300	435000	2034	50850	133816

ня), студентів у вищих навчальних закладах (на 1000 населення), працівників, які навчались новим професіям (на 1000 населення). Найнижчі показники рівня розвитку людського капіталу в регіонах, які традиційно вважаються найменш економічно розвинутими: переважно аграрні поліські й степові області. У цих регіонах в основному невисокі показники, які формують індекс знань і здібностей, а в деяких випадках також індекси інших складових людського капіталу.

Якщо розподіл регіонів за індексом знань і здібностей приблизно відповідає розподілу за рівнем розвитку людського капіталу, то за індексами інших складових він суттєво відрізняється від даного розподілу. Так, індекс здоров'я найвищий у м. Київ, західних (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька і Закарпатська області) і північно-східних (Полтавська, Харківська і Сумська області) регіонах, Вінницькій області. Індекс культурно-психологічних якостей найвищий у деяких західних регіонах (Тернопільська, Хмельницька і Чернівецька області), АР Крим, м. Київ і м. Севас-

тополь, а ті східні регіони, в яких індекси людського капіталу одні з найвищих (Харківська, Донецька, Дніпропетровська і Запорізька області), мають одні з останніх місць. За індексом мобільності лідирують Дніпропетровська і Донецька області; високий цей індекс і в інших регіонах з високим та середнім рівнем розвитку людського капіталу, а також у Київській області.

Для оцінки рівня соціально-економічного розвитку регіону в нашому дослідженні доцільно використати тільки економічні показники. Соціальні та екологічні показники включені у категорію "якість життя". Тому ми пропонуємо наступну систему показників соціально-економічного розвитку регіону:

1) валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу;

2) інвестиції в основний капітал у розрахунку на одну особу;

3) економічна активність населення, % населення у віці 15—70 років.

Для розрахунку інтегрального показника якості життя населення ми обрали наступну систему показників:

1) матеріальний добробут — вит-

рати населення у розрахунку на одну особу; забезпеченість населення житлом;

2) охорона здоров'я — очікувана тривалість життя при народженні;

3) освіта — частка населення із вищою освітою;

4) суспільне середовище — кількість малих підприємств на 1 тис. населення — як показник економічної свободи; коефіцієнт зіткнення з корупцією;

5) екологічні умови — викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря у розрахунку на 1 особу.

Людський капітал сильно впливає на рівень соціально-економічного розвитку регіонів України, що підтверджується високим коефіцієнтом кореляції між індексом людського капіталу та індексом рівня соціально-економічного розвитку регіонів — 0,785. Більшість регіонів з найвищими показниками людського капіталу належать до регіонів з найвищими показниками соціально-економічного розвитку. Це — м. Київ, Харківська, Дніпропетровська, Запорізька, Донецька і Полтавська області. Місто Київ є лідером як за розвитком людського капіталу, так і за рівнем соціально-економічного розвитку. Більша частина регіонів з низьким розвитком людського капіталу мають і низький рівень соціально-економічного розвитку, однак Київська і Миколаївська області при цьому належать до регіонів з високими показниками соціально-економічного розвитку. Незважаючи на існуючі невідповідності, загальна залежність між розвитком людського капіталу та рівнем соціально-економічного розвитку регіонів простежується досить чітко. В період після 2000 р. ця залежність посилювалась, і в майбутньому вона також буде ставати сильнішою.

Отже, людський капітал в Україні уже став визначальним чинником соціально-економічного розвитку регіонів. Спрямування інвестицій в розвиток людського капіталу дає позитивні результати у вигляді забезпечення більш високого рівня соціально-економічного розвитку регіону. Недостатнє врахування значення людського капіталу для розвитку економіки може спричинити уже в близькому майбутньому серйозні наслідки у вигляді вичерпання ресурсів екстенсивного розвитку і обмеженості тих ресурсів, які і визначають розвиток постіндустріальної економіки. Водночас необхідно розуміти, що високий рівень розвитку людського капіталу в деяких регіонах забезпечується значною мірою високим загальним рівнем соціально-економічного розвитку. Тому в українських умовах абсолютизувати вплив людського капіталу не варто.

Місто Київ є лідером за рівнем розвитку людського капіталу за рахунок найвищих порівняно з іншими регіонами індексу знань і здібностей та індексу здоров'я при достатньо високих інших показниках. Це значною

Таблиця 3. Індекс людського капіталу регіонів України, 2006 рік

Області (адміністративно-територіальні одиниці)	Індекси складових людського капіталу				Індекс людського капіталу	Ранг за індексом людського капіталу
	Знання і здібності, навички	Здоров'я	Культурно-психологічні якості	Мобільність		
Україна	0,397	0,561	0,362	0,489	0,438	
АР Крим	0,161	0,540	0,511	0,541	0,351	14
Вінницька	0,132	0,639	0,459	0,373	0,325	17
Волинська	0,146	0,585	0,426	0,333	0,309	20
Дніпропетровська	0,495	0,478	0,159	0,715	0,468	3
Донецька	0,427	0,402	0,166	0,667	0,413	7
Житомирська	0,140	0,514	0,335	0,347	0,278	24
Закарпатська	0,080	0,661	0,445	0,391	0,304	21
Запорізька	0,453	0,557	0,179	0,526	0,440	4
Івано-Франківська	0,171	0,643	0,328	0,236	0,304	22
Київська	0,126	0,534	0,314	0,504	0,294	23
Кіровоградська	0,175	0,459	0,185	0,461	0,276	25
Луганська	0,324	0,478	0,106	0,595	0,358	12
Львівська	0,273	0,682	0,489	0,210	0,384	9
Миколаївська	0,215	0,318	0,254	0,422	0,272	26
Одеська	0,252	0,446	0,291	0,430	0,324	18
Полтавська	0,313	0,650	0,320	0,498	0,410	8
Рівненська	0,234	0,587	0,434	0,311	0,351	13
Сумська	0,344	0,617	0,333	0,457	0,414	6
Тернопільська	0,186	0,672	0,577	0,272	0,363	10
Харківська	0,541	0,633	0,231	0,487	0,502	2
Херсонська	0,209	0,274	0,278	0,466	0,270	27
Хмельницька	0,157	0,595	0,529	0,315	0,331	16
Черкаська	0,177	0,556	0,467	0,438	0,340	15
Чернівецька	0,145	0,724	0,524	0,369	0,358	11
Чернігівська	0,187	0,538	0,405	0,309	0,313	19
м. Київ	0,827	0,850	0,538	0,592	0,751	1
м. Севастополь	0,301	0,565	0,520	0,474	0,416	5

мірою пов'язано із концентрацією освітньої і медичної інфраструктури у Києві. Саме в м. Київ найвища якість життя населення в Україні, це дає підстави говорити про визначальний вплив на неї людського капіталу.

Оцінка впливу людського капіталу на якість життя населення регіонів України дозволяє зробити висновок про неоднозначний характер цього впливу. Коефіцієнт кореляції між індексами людського капіталу та якості життя населення дорівнює 0,575, тому залежність між ними є середньою. Лідером за двома цими показниками є м. Київ, крім того, до групи регіонів із найвищими показниками в обох випадках належать Харківська і Полтавська області та м. Севастополь. Належать до групи регіонів із найнижчими показниками за двома індексами Закарпатська, Житомирська, Кіровоградська, Миколаївська і Херсонська області. Однак яскраво виражена невідповідність між людським капіталом та якістю життя населення у Донецькій і Дніпропетровській областях, які належать до лідерів за розвитком людського капіталу і посідають одні з останніх місць за якістю життя населення, що викликане, насамперед, несприятливою екологічною ситуацією та низькою очікуваною тривалістю життя населення. У Київській області це співвідношення є протилежним: низький показник людського капіталу і достатньо висока якість життя населення. Незважаючи на вказані невідповідності, справедливим буде висновок про те, що регіони з низьким рівнем розвитку людського капіталу (за винятком Київської області) характеризуються низькою або нижчою середньою якістю життя населення. Тому недооцінка ролі людського капіталу негативно впливає на можливість для підвищення якості життя населення.

Серед складових якості життя населення людський капітал сильно впливає на рівень освіти (коефіцієнт кореляції 0,738), а на охорону здоров'я здійснює вплив, дещо нижчий середнього (коефіцієнт кореляції 0,438). Практично відсутній вплив людського капіталу на матеріальний добробут, суспільне середовище та екологічні умови. Проте наявність середньої залежності між людським капіталом та загалом якістю життя населення свідчить про доцільність розгляду її як єдиного інтегрального показника, який при поділі на складові елементи втрачає свій основний зміст.

ВИСНОВКИ

Обрана система статистичних показників дозволяє розрахувати інтегральний індекс людського капіталу, який враховує усі основні аспекти його функціонування.

Обчислення індексу людського капіталу дало можливість виявити сильні регіональні відмінності рівня розвитку людського капіталу. Найвищі показники рівня розвитку люд-

ського капіталу після м. Київ — у східних і деяких суміжних центральних (Сумська і Полтавська області) регіонах, м. Севастополь. Найнижчі показники рівня розвитку людського капіталу в регіонах, які традиційно вважаються найменш економічно розвинутими: переважно аграрні польські й степові області.

Проведене дослідження дозволило виявити сильний вплив людського капіталу на рівень соціально-економічного розвитку та якість життя населення регіонів України. Більшість регіонів з найвищими показниками людського капіталу належать до регіонів з найвищими показниками соціально-економічного розвитку.

Подальші дослідження повинні бути спрямовані на розширення набору статистичних показників для оцінки людського капіталу регіонів, удосконалення методики вартісної оцінки людського капіталу регіонів.

Література:

1. Антонюк В.П. Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку: монографія / НАН України. Ін-т економіки промисловості. — Донецьк, 2007. — 348 с.

2. Грішнова О.А. Економіка праці

та соціально-трудова відносини: підручник. — К.: Знання, 2004. — 535 с.

3. Данилишин Б.М., Куценко В.І. Інтелектуальні ресурси в економічному зростанні: шляхи поліпшення їх використання / Б.М. Данилишин, В.І. Куценко // Економіка України. — 2006. — №1. — С. 71—79.

4. Державний комітет статистики України — офіційний веб-портал: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

5. Людський розвиток в Україні: можливості та напрями соціальних інвестицій / За ред. Е.М. Лібанової. — К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України, 2006. — 355 с.

6. Онікієнко В.В. Удосконалення соціально-трудова відносин як важлива умова забезпечення людського розвитку / В.В. Онікієнко // Демографія та соціальна економіка: Науково-економічний та суспільно-політичний журнал. — 2004. — № 1—2. — С. 102—109.

7. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. — М., 1962.

8. Статистичний збірник "Регіони України", 2008. Частина II / Держкомстат України. — Київ, 2008. — 828 с.

9. Україна у вимірі економіки знань / За ред. акад. НАН України В.М. Геєця. — К: Основа, 2006. — 592 с.

Стаття надійшла до редакції 22.04.2010 р.